



TÜRÜK

2024, Yıl/Year: 12, Sayı/Issue: 39, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 03.11.2024

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 18.12.2024

Sayfa / Page: 74-84

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:



Prof. Dr. İ. Gülsel SEV

BAİBÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi

sev_g@ibu.edu.tr

KUTADGU BİLİG'DE VASITA HÂLİ EKLİ BİR SÖZCÜK: 'ÖZÜN'

Öz

Kutadgu Bilig, Karahanlı ve İslami devir Türk edebiyatının ilk büyük eseridir. Eser, beyitler halinde yazılmış, mesnevi tarzında her beyit kendi içinde kafiyelenmiştir. Eserin sonundaki 6521-6645 beyitleri arası ise gazel tarzıyla, eserin içine serpiştirilmiş 173 dördlük ise mani tarzında kafiyelenmiştir. Kutadgu Bilig'in vezni araştırmacıları uzun süre uğraştırmıştır. Şehnâme vezni olan aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* kalıbıyla yazılan eser, kulağa hoş gelen 6+5'lik hece ahengiyle Türk halk şiiri ritmi de taşımaktadır. Eserde redifin çok az kullanılması, tam ve zengin kafiyeden çok yarım kafiyenin kullanılması da bunu gösterir özelliklerdir.

Bu çalışma, Kutadgu Bilig'de ekseriyetle yarım kafiye oluşturacak şekilde mısra sonlarında kullanılan 'özün' sözcüğü üzerinedir. *öz, kendi, nefis, can, ruh, gönül* anlamlarıyla karşılanan *öz* sözcüğünün/dönüşlülük zamirinin vasita hali ekli biçimi olan 'özün' sayısal olarak **ajun / özün 9, özün / ajun 2; yalnguzun / özün 3; uzun / özün 5, özün / uzun 3; közün / özün 3, özün / közün 3; özün / tüzün 4, tüzün / özün 4; sözün / özün 2, özün / sözün 5; eksüksüzün / özün 1** şeklinde kafiye örgüsü içinde kullanılır. Sözcük, *közün / uzun / adrlup / özün ile uzı / sözi / özün / özi* dördlüklerinde de görülür. 'özün' mısra içinde ise iki örnekte geçmektedir. Çalışmada Yusuf Has Hâcib'in 'özün' sözcüğünü mısra doldurmak ya da ahenk/kafiye sağlamak için mi kullanıp kullanmadığı tartışılacak bunun için de Arat'ın çevirisi yol gösterici olacaktır. *ölümni biligli usansa **özün** / ölüm tutsa asgı bulunmaz sözün* (1141) (Ölümü bilen onu bilmezlikten gelirse, ölüm yakalayınca, bunu söylemekten bir fayda

çıkamaz.) Örneğinden de anlaşılacağı gibi 'özün'ün kullanımı ancak bağlamdan çıkarılabilmektedir. *kamug ilke kıldı kör elgi uzun / boyun egdi düşman kiterdi özün* (1037) (Bütün memleket üzerinde ona nüfuz verdi; düşmanı boynunu büküp, ortadan kayboldu.) örneğinde ise eser sahibinin 'özün' kullanımından kaçınarak ahenk sağlamak için 'özün'ü tercih ettiği görülür. Çalışmada, Arat'ın tercüme yerine tefsir yoluna gidilmediğini ifade ettiği 1959 yılındaki tercümesinin mükemmel bir tercüme ve nesre çevirme olduğu göz ardı edilmeyerek söz konusu beyit aktarımlarındaki belirsizlikler üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kutadgu Bilig, özün, sözcük, dönüşlülük zamiri, vezin, kafiye.

A WORD WITH THE INSTRUMENTAL CASE SUFFIX IN KUTADGU BİLİĞ: 'ÖZÜN'

Abstract

Kutadgu Bilig is the first major work of the Islamic Turkish literature of Karakhanid period. The work was written in couplets, each couplet rhymed within itself in masnavi style. The couplets between 6521 and 6645 at the end of the work are rhymed in ghazal style, and the 173 quatrains scattered throughout the work are rhymed in mani style. Kutadgu Bilig's meter has troubled researchers for a long time. The work, written in the aruz, feülün feülün, feülün, feül pattern, which is the Shahnameh meter, also carries the rhythm of Turkish folk poetry with its 6+5 syllable harmony, which sounds nice to the listeners. The use of rhyme very little in the work and the use of half rhyme rather than full and rich rhyme are also features that display the phenomenon.

This paper focuses on the word 'özün', which is used at the end of the lines in Kutadgu Bilig, mostly in a half-rhyme form. The instrumental form of the reflexive pronoun öz "self, essence, life, soul, heart", 'özün', is numerically used in the following rhyme patterns.; **ajun / özün 9, özün / ajun 2; yalnguzun / özün 3; uzun/ özün 5, özün/ uzun 3; közün / özün 3, özün/ közün 3; özün / tüzün 4, tüzün / özün 4; sözün / özün 2, özün / sözün 5; eksüksüzün / özün 1.** The word is also attested in the quatrains közin / uzun / adrlup / özün and uzı / sözi / özün / özi. 'Özün' occurs twice within the verse. In the paper, whether Yusuf Has Hâcib used the word 'özün' to fill the lines or to provide harmony/rhyme will be discussed, and Arat's translation will be used as a guide. As can be seen from the following example ölümni biligli usansa **özün** / ölüm tutsa asgı bulunmaz sözün (1141) (If the one who knows death ignores it, when death catches him, there will be no benefit in saying this.), the use of 'özün' can only be inferred from the context. *kamug ilke kıldı kör elgi uzun / boyun egdi düşman kiterdi özün* (1037). (He gave him influence over the whole country; his enemy bent his neck and disappeared.) In the example, it is perceived that the author avoids the use of 'özün' and prefers 'özün' to ensure harmony. In the paper, the ambiguities in the translations of the couplets in

question will be emphasized, not ignoring that Arat's translation in 1959, in which he stated that he did not resort to exegesis instead of translation, was an excellent translation and rendered to prose.

Key Words: Kutadgu Bilig, özün, word, reflexive pronoun, meter, rhyme.

Giriş

Karahanlı ve İslami devir Türk edebiyatının ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig'in vezni araştırmacıları uzun süre uğraştırmıştır. Şehnâme vezni olan aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* kalıbıyla yazılan eser, kulağa hoş gelen 6+5'lik hece ahengiyle Türk halk şiiri ritmi de taşımaktadır. Redifin çok az kullanılması, tam ve zengin kafiyeden çok yarım kafiyenin tercih edilmesi de bunu gösterir. Eserin içine serpiştirilmiş 173 dörtlük ise mani tarzında kafiyelenmiştir. Kutadgu Bilig'in içinde mani şeklinde yazılmış 3800 ve 3801 beyitleri ise *feûlün feûlün feûlün feûlün* kalıbıyla yazılmıştır.

Boguzka yiyimçe ajunda yidim tap / Eginke kedimçe eginde kedim tap / Tiriglik bolurça yigümni bulur men / Kerek bolsa birgey manga bir idim tap (Arat 1987: 1039)

Sonuna eklenen parçalardan, gençliğine acıyıp ihtiyarlığından bahseden 44 beyitlik bir kısımla (6521-6564. beyitler) zamanın bozukluğundan ve dostların vefasızlığından söz eden 40 beyitlik bir parça (6565-6604. beyitler) *feûlün feûlün feûlün feûlün* vezninde olup gazel şeklinde kafiyelenmiştir. Yûsuf Has Hâcib'in kendisine öğüt verdiği 41 beyitlik parça da (6605-6645. beyitler) eserin asıl veznindedir ve gazel tarzında kafiyelenmiştir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kutadgu-bilig> erişim tarihi: 5 Ekim 2024)

Kutadgu Bilig Türk şiirinde aruzun ilk örneği midir, bu konuda Köprülü "Türkçe, aruz kalıplarına layıkıyla intibaktan henüz pek uzak olduğu için, eserde, nazım kaideleri itibariyle, bir takım hatalara tesadüf olunuyor; fakat bütün bu gibi hatalara rağmen, Kutadgu Bilig'i aruz vezniyle yazılmış ilk tecrübe saymak yanlıştır; ondan evvel herhalde bu yolda daha iptidai tecrübeler yapıldığı ve bilhassa Yusuf'un İran edebiyatına asla yabancı olmadığı iddia olunabilir." demektedir. (1981: 171) Arat ise Türk edebiyatında yeni olan aruzun ekleme parçaları dışında şair tarafından pürüzsüz bir biçimde kullanıldığı görüşündedir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kutadgu-bilig> erişim tarihi: 5 Ekim 2024, 1987: 1040).

Bilindiği üzere aruz Arap edebiyatından doğmuş Fars edebiyatına intikal etmiştir. Türkler, İslamiyetin kabulünden sonra, aruzu Fars edebiyatından alıp tatbik etmişlerdir.

Türkçe, yapı ve köken bakımından Arapçadan farklı olduğundan Arapçaya ait metrik bir sistemden oluşan aruz vezninin Türk şiirine tatbiki kolay olmamıştır. Şairler, bu mecrada karşılaştıkları sorunları aşmak için bazı tasarruflarda bulunmuşlardır. (Düzenli vd. 2018: 147) Aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde yaşanan sorunları aşmak için "imâle, zihâf, tavsîl, tahrîk, teskîn, teşdîd, tahfîf, tezyîd, tenkîs, tebdîl, tefrîk" gibi imlâ/telaffuz tasarruflarına başvurulmuştur. Söz konusu tasarruflara bakıldığında bunların iki temel amaçla yapıldığı görülür. Bunlardan ilki, veznin mısraya sorunsuz bir şekilde tatbik edilebilmesi için ihtiyaç duyulan açık veya kapalı heceyi elde etmek; ikincisi ise, mısradaki hece fazlalığını veya hece eksikliğini gidermektir. (Düzenli vd. 2018: 168)

Yusuf Has Hâcib'in de eserinde bu tip tasarruflara gittiğini görüyoruz. Mesela *seretan* kelimesi (yengeç burcu) *sertan* şeklinde (744. beyit), *hamiyet* kelimesi de *hamyet* (2314) olarak yazılmış ve mısra aruza uygun hâle getirilmiştir. Yine Arapçada *niyyet* şeklinde telaffuz edilen kelimenin eserde *niyet* şeklinde yazılması (5732, 5733), daha çok halk telaffuzu ve Türkçeleştirme gibi konularla ilgili ise de, mısranın vezne uygunluğunu sağladığı için burada zikredilebilir. (Mahdum 2011: 381)

Bu çalışma Kutadgu Bilig'de ekseriyetle yarım kafiye oluşturacak şekilde mısra sonlarında kullanılan 'özün' sözcüğü üzerinedir. Çalışmada Yusuf Has Hâcib'in 'özün' sözcüğünü mısra doldurmak yani bir nevi aruz tasarrufu sağlamak ve/veya ahenk/kafiye oluşturmak için mi kullanıp kullanmadığı tartışılacak bunun için de Arat'ın çevirisi yol gösterici olacaktır. Çalışmada, Arat'ın tercüme yerine tefsir yoluna gidilmediğini ifade ettiği 1959 yılındaki tercümesinin mükemmel bir tercüme ve nesre çevirme olduğu göz ardı edilmeyerek söz konusu beyit aktarımlarındaki belirsizlikler üzerinde de durulacaktır.

öz, kendi, nefis, can, ruh, gönül (1979: 367) anlamlarıyla karşılanan 'öz' sözcüğünün/dönüşlülük zamirinin vasıta hâli ekli biçimi olan 'özün' KB'de sayısal olarak **ajun / özün 9, özün / ajun 2; yalnguzun / özün 3; uzun / özün 5, özün / uzun 3; közün / özün 3, özün / közün 3; özün / tüzün 4, tüzün / özün 4; sözün / özün 2, özün / sözün 5; eksüksüzün / özün 1** şeklinde kafiye örgüsü içinde kullanılır. Beyitlerde 'özün'ün nasıl kullanıldığı şu başlıklarla işlenmiştir:

1. Ahenk/kafiye için 'özün' sözcüğünün kullanıldığı beyitler:

Burada şair *ajun, tüzün, uzun* sözcükleriyle kafiye oluşturmak için 'özün'ü tercih etmiştir. Aslında mısradan anlama da uygun düşen sözcük yükleme hâli ekli 'özin' dir.

bu yanglıg topugka itindi **ajun** / yağı boynı egdi kötürdi **özün** (101) (Dünya kulluk için böyle hazırlandı; düşman boyun eğdi, ortadan kayboldu.) Aslında şair, özin kullanımından kaçınmıştır. Burada *kötürdi özin* yani *ortadan kaldırdı kendisini* anlamını çıkarmak mümkündür.

amul bolsa ötrü atanur **tüzün** / silig bolsa kıkı sewitür **özün** (2623) (İnsan sakın tabiatlı ona halim denilir; nazik kimse kendisini herkese sevdirebilir.) Burada anlamca da uygun düşen *sewitür özin* yani *sevdirebilir kendisini* kullanımında şair özin'i tercih etmemiştir.

kamug ilke kıldı kör elgi **uzun** / boyun egdi düşman kiterdi **özün** (1037) (Bütün memleket üzerinde ona nüfuz verdi; düşmanı boynunu büküp, ortadan kayboldu.) Burada *kiterdi özin* yani *ortadan kaldırdı kendisini* anlamını çıkarmak mümkündür.

1.1. 'özün' sözcüğünün 'kendi' anlamıyla sınırlandırıldığı beyitler:

Aşağıdaki beyitlerde şair 'özün'ü kafiye/ahenk için kullanmış, sözcük vasıta hâli ekli anlamda düşünülerek işlenmemiştir. Zira şair 'özün'ü çoğunlukla yalın hâlli 'öz' sözcüğü gibi değerlendirmiştir. Arat'ın da 'özün'ü *kendi* anlamını esas alarak anlamlandırması YHH'nin sözcüğü ahenk/kafiye niyetiyle kullandığı izlenimindedir.

ikinci togar kün yarur bu **ajun** / tözü halkka tegrür yokalmaz **özün** (827) (İkincisi güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka erişirir, *kendinden* bir şey eksilmez.)

bilir erding emdi cefaçı **ajun** / cefa kılğusın sen usandıng **özün** (1237) (Sen şimdi bu zalim dünyanın sana cefa edeceğini biliyordun, *kendin* gafil davrandın.)

bu kıwçak kowı dünya kiçki **ajun** / neçe beg karıttı karımaz **özün** (5133) (Bu kof ve boş dünya çok eski bir âlemdir; o nice beyleri ihtiyarlattı, *kendisi* ihtiyarlamaz.)

apang edgü bolsa bu begler **özün** / bayur budnı barça kör itlür **ajun** (895) (Eğer bu beylerin *kendileri* iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir.)

bitig me bitiyin munukı **sözün** / bitigke ışanma katıgılan **özün** (3894) (İşte bu sözleri mektuba da yazayım, fakat sen yalnız mektuba güvenme, *kendin* de gayret et.)

yawa bolma boşlag yügürme **özün** / köni bol silig bol kılınçın **sözün** (1505) (Aylak olma ve başıboş dolaşma, *kendi kendine* koşma; işinde ve sözünde dürüst ve mülayim ol.)

tepezlik ig ol bir otatgu **uzun** / yimişi anı yir sızar bu **özün** (4253) (Çekememek bir hastalıktır ve uzun bir tedaviye muhtaçtır; onun yediği kendisini yer ve o *kendi kendisini* eritir.)

negü tir eşitgil ay kılkı **tüzün** / bu beytig okıgıl awıngıl **özün** (2306) (Yumuşak huylu insan ne der dinle; bu beyti oku ve *kendini* teselli et.)

Sen aymış sözüng barça **eksüksüzün** / İligke tegürdüm ötündüm **özün** (4978) (Senin dediğin bütün sözleri, eksiksiz olarak, hükümdara eriştirdim ve *kendim* de ricada bulundum.)

ilig turdı ança **sakındı özün** / köngül bertti yaşı yuwuldı **közün** (4902) (Hükümdar bir az durdu ve *kendi kendine* düşündü; gönülü yaralandı ve gözlerinden yaş döküldü.)

Yukarıdaki *sakındı özün* yapısının geçtiği mısradan da hareketle aşağıdaki beyitte de YHH *sakındı özün* ifadesine yer vermiş. Ancak Arat'ın çevirisi *uzun uzun düşündü* şeklinde yapılmış. Oysa anlamlandırma *kendi kendine düşündü* şeklinde yapılmalıydı.

töşek koldı yattı **sakındı özün** / negü sözlegüsü kadaşı **közün** (3950) (Yatak istedi, yattı; kardeşi ile karşılaşınca, neler söyleyeceğini uzun uzun (*kendi kendine*) düşündü.)

sakındı özün'ün geçtiği aşağıdaki beyiti de Arat *kendi kendine düşündü* şeklinde aktarabilirdi.

yidi içti ança **sakındı özün** / eşitmiş sözünü bışurdı **uzun** (4883) (Yedi, içti ve bir müddet (*kendi kendine düşündü*) düşünceye daldı; işittiği sözler üzerine uzun uzun durdu.)

Şu beyitte Arat *kendinle avunacaksın* şeklinde bir çeviri yapmamış. Oysa burada YHH, diğer mısradaki *sakıngu* fiiliyle de ahenk güttüğü için *awıtu* fiilini kullanmaktan çekinmiştir.

negüke manıp sakıngu **uzun** / negüke süçinip awıngu **özün** (3783) (Neye güvenerek, uzun emeller besleyeceksin; neye sevinerek, *kendini* avutacaksın.)

Aşağıdaki beyitlerde ‘özün’ sözcüğünün *-AyIn tise sen* kalıbından sonra kullanılması dikkat çekmiştir. ‘özün’ bu yapıyı âdeta pekiştirmiştir.

agırlık bulayın *tise sen* **özün** / ağırla kişig sen ay kılık **tüzün** (4281) (Sen *kendine* hürmet edilmesini istersen, başkalarına hürmet et, ey yumuşak huylu insan.)

agırlık bulayın *tise sen* **özün** / fesadka katılma ay kılık **tüzün** (4410) (*Kendin* daima itibarda kalmak istersen, ey yumuşak tabiatlı insan, hiçbir vakit fesada karışma.)

Şu beyitlerde Arat çevirisinde ‘kendi’ sözcüğünü kullanmamış olsa da *-AyIn tise sen* kalıplı yukarıdaki beyitler göz önünde bulundurulurken anlama tarafımızdan ilave yapılmıştır.

ulugluk tapayın *tise sen* **özün** / er at birle yakşı yorı ay **tüzün** (4172) (Sen (*kendin*) büyüklük bulmak istersen, hizmetkârlara iyi muamele et, ey halim insan.)

erejlig bolayın *tise sen* **özün** / usallıknı kodgıl ay kılık **tüzün** (4559) ((*Kendin*) huzur içinde yaşamak istersen, ey yumuşak huylu İnsan, ihmalkârlığı bir tarafa bırak.)

2. Mısra doldurmak için bir nevi aruz tasarrufu için ‘özün’ sözcüğünün kullanıldığı beyitler:

Buradaki beyitlerde YHH’nin ‘özün’ sözcüğünü kullanmasındaki amacın mısra sonundaki bir açık bir kapalı heceden oluşan *feül* veznini tamamlamak olduğu görüşünderiz. Zira beyitlerde ‘özün’ olmasa bile anlam kaybı yaşanmamaktadır. Arat’ın da ‘özün’ için hiç anlamlandırma yapmaması, ‘kendi’ sözcüğünü dahi kullanmaması bunu düşündürür. Buradaki beyitler bu doğrultuda işlenmiştir.

Örneğin aşağıdaki beyitte *sen düşün* = *sen ukğıl* ile anlam oturmaktadır. Şair ‘özün’ü kullanarak mısra tamamlamıştır.

munukı bu yanglıg turur bu **ajun** / münin barça aydım sen ukğıl **özün** (3645) (İşte bu dünya böyledir; onun bütün kusurlarını söyledim, artık sen düşün.)

Diğer beyitlerde de durum aynıdır. ‘özün’ün mısraya katkısı vezin / kafiye sebebiyledir. Sözcük olmasa da anlamda eksiklik yaşanmaz.

törütü bayat bu ikigün **ajun** / munı bulsa tawrat anı kol **özün** (3662) (Bu her iki dünyayı da Tanrı yarattı; birini bulunca, koş, diğerini de ara.)

bolup kalgu erse nerek bu **ajun** / sini kodgu erse anı kod **özün** (4739) (Böyle olduktan sonra, bu dünyanın ne lüzumu var; onun seni terk etmesini beklemektense, sen onu bırak.)

budun inçke tegdi itildi **ajun** / erejlendi ilig awındı **özün** (5942) (Halk huzura kavuştu, dünya düzene girdi; hükümdar rahatladı ve memnun oldu.)

yarınlık orun edgü kolsa **özün** / isiz kılmasını bu iki **ajun** (1147) (Kim ahretini mamur etmek isterse, her iki dünyayı harap etmesin.)

İlig bir kün oldrup özi **yalnguzun** / Okıp kirdi ay toldı sewnür **özün** (620) (Hükümdar bir gün yalnız başına otururken, onu çağırttı; Ay Toldı, içten sevinerek yanına girdi.)

Agır yük yüdüp bu özüng **yalnguzun** / Yalng aç yorır sen ne yunçığ **özün** (3328) (Tek başına ağır zahmetlere katlandın; aç ve çıplak yaşıyorsun, dermansız bir hâldesin.)

ölümni biligli usansa **özün** / ölüm tutsa asgı bulunmaz **sözün** (1141) (Ölümü bilen onu bilmezlikten gelirse, ölüm yakalayınca, bunu söylemekten bir fayda çıkmaz.)

tirilse usal bolsa yalnguk **özün** / ökünsü özinge ilensü **sözün** (1206) (İnsan gaflet içinde yaşarsa, peşiman olması ve kendisini suçlu bulması lazımdır.)

kamug işni uktung ma bilding **özün** / manga ma bagırsak sen kılkın **sözün** (1942) (Bütün işleri artık sen anladın ve kavradın; bana da işin ve sözlerime candan bağlısın.)

kiçig düşmanım tip usanma **özün** / nelük korkayın tip küwenme **sözün** (3401) (Düşmanım küçüktür diye, sen ihmalkâr davranma; niçin korkayım diyerek, öğrenme.)

yakınlık kılı tursu tise **özün** / bolup koltgu kolma bolu bir **sözün** (4275) (İnsanların sana her vakit yakınlık göstermelerini istersen, onlardan hiçbir istekte bulunma ve onların suyuna git.)

negü tir eşitgil uwutlug **tüzün** / sanga ötler emdi bagırsak **özün** (2204) (Hayâ sahibi, yumuşak huylu insan ne der, dinle; bak, acıdığı için, sana nasihat verir.)

adakın yorıglı ay kılkı **tüzün** / ödi bolmaginça körünme **özün** (4124) (Ey saray içinde gezip dolaşan, halim tabiatlı insan, vakti gelmeden, huzura girme.)

bu şükrüg negü teg ötey öz **özün** / munıng şükri sen kıl sanga ay **tüzün** (1033) (Bu ihsanlara şükürden ben acizim; ey asil, bunun şükrünü sana karşı yine sen eda et.)

ilig inç esenin tirilsün **uzun** / sanga men bolayın yulug bu **özün** (3876) (Hükümdar sağlık ve sıhhat içinde çok yaşasın, ben senin uğruna feda olayım.)

ölümüg biligli sewinmez **özün** / ölürüg körüglü awınmaz **uzun** (3559) (Ölümü bilen insan dünya saadetine kapılmaz; öleni gören insan da uzun müddet avunmaz.)

ay ilig baka kör sen özke **közün** / bir özke neçe neng tirer sen **özün** (5361) (Ey hükümdar, sen kendine bir bakıver; sen üzerinde ne kadar şey toplamışsın.)

Aşağıdaki beyitlerde *yalnguz özün* yapısı dikkat çekmiştir. Sözcüğün birlikte kullanılarak anlam kazandığını göz ardı etmesek de tespitimiz şairin *yalnguzun* sözcüğünü kullanma isteğinden kaçındığıdır. *yalnguz özün* 4 hece, *yalnguzun* 3 hece. Her ikisinin de ‘tek başına, yalnız başına’ anlamlarına geldiğini düşünürsek YHH’nin 1 hece eksik olanı değil vezne uygun düşenini tercih etmesi gayet makul görünmekte. Zira *yalnguzun / özün* kafiyeli tanıklıklar da bunu destekler niteliktedir. İlig bir kün oldrup özi *yalnguzun / Okıp kirdi ay toldı sewnür özün* (620) (Hükümdar bir gün *yalnız başına* otururken, onu çağırttı; Ay Toldı, içten sevinerek yanına girdi.) Ağır yük yüdüp bu özüng *yalnguzun / Yalng aç yorır sen ne yunçığ özün* (3328) (*Tek başına* ağır zahmetlere katlandın; aç ve çıplak yaşıyorsun, dermansız bir hâdesin.)

Bu durumda YHH’nin, *yalnguz özün* yapısında ‘özün’ü mısra doldurmak için yani aruz tasarrufu için kullandığı açıktır. Aşağıdaki beyitlerde *yalnguzun / uzun* ahengine rağmen kullanamayan şairin *özün / uzun* kafiyesini tercih etmesi vezin kaygısından başka bir şey değildir.

ilig bir kün oldurdı *yalnguz özün / kemişti kitab ötrü baktı uzun* (1572) (Hükümdar bir gün *tek başına* oturuyordu; elindeki kitabı bıraktı ve uzun-uzun düşündü.)

neçe beg katıglansa *yalnguz özün / bolu birmese kul itümez uzun* (3123) (Bey yalnız, *tek başına* ne kadar gayret ederse etsin, kulun yardımı olmazsa, bunu uzun zaman devam ettiremez.)

Sözcük, iki dörtlükte görülür. Şu dörtlükteki *yalnguz özün* yapısı da yukarıda açıkladığımız gibi *yalnguzun*’u kullanamayan şairin *yalnguz özün*’ü tercih etmesidir. YHH ‘özün’le mısra doldurmuştur.

yori yalnguz işsiz ay yalnguk *uzı / tutı kıldı yalnguz tili kör sözi* (3361) / tapugçı tapınsa bu yalnguz *özün / negü kor kılır künke yalnguz özi* (3362) (Ey insanların mahiri, tek başına ve arkadaşsız yürü; bak, papağan konuşmayı ve söz söylemeyi kendi başına elde etti. Kul yalnız ve tek başına ibadet ederse, bu tek bir kimseden halka nasıl zarar gelebilir.)

‘özün’ mısra içinde ise iki örnekte geçmektedir. Şu örnekte YHH, burada da ‘özüm’ yerine ‘özün’ tercih etmiştir. Şairin bu tercihi anlaşılabilir. Sözcüğün mısraya etkisi sadece vezin bütünlüğünedir.

bolu birmedim men sözüng tutmadım / bu alçı ajunka *özün* bütmedim (5067) (Ben bunu kabul etmedim ve sözünü dinlemedim, çünkü ben bu aldatıcı dünyaya inanmıyorum.)

3. ‘özün’ün yerinde kullanıldığı beyitler:

Buradaki beyitlerde eser şairi tarafından hem anlam hem vezin/kafiye için ‘özün’ vasıta hâli ekli bir sözcük olarak âdeta özenle seçilmiştir. Arat’ın çevirilerinden de bunu anlamak mümkündür.

Yaşık boldı törtinç yaruttı *ajun / yakışsa yarutur bakışsa özün* (134) (Dördüncüsü Güneş’tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri *ışığı ile (kendisiyle)* aydınlatır.)

begi neng birür kulka edgü **sözün** / tapugçı et öz birle tapnur **özün** (2998) (Bey kula mal verir ve iyi sözle onu teşvik eder; hizmetkâr ise, kendi vücudu ile (kendisiyle) ona hizmet eder.)

olar kut tururlar kut elgi **uzun** / küyer ot tururlar küyürgey **özün** (4087) (Onlar ikbaldirler, ikbalin eli her şeye uzanır; onlar yanar ateştirler, başkalarını (kendileriyle) yakarlar.)

Şu örnekte Arat ‘özün’ü anlamlandırmamış ancak *irikti özün* yapısından *kendisiyle başbaşa kaldı* anlamını çıkarmak kaçınılmazdır.

İlig bir kün oldrup özi **yalnguzun** / Ewin kıldı hali *irikti özün* (765) (Bir gün hükümdarın çok canı sıkıldı; halvet emri verip, *yalnız başına (kendisiyle başbaşa)* kaldı.)

Aşağıdaki örneklerde ise *küwen-* fiilinin istediği sözcük ‘özün’ dür. Yapı *kendisine güven-* şeklinde olur ki şairin ‘özün’ü seçme sebebi vezin/kafiye oluşturma ile birlikte anlamı oturtma isteğidir.

küle baksa begler kişiye **közün** / ögi köngli tirlür küwenür **özün** (603) (Beyler kime gözleri ile güler bakarlarsa, onun akli ve gönlü yerinde olur ve *kendisine* güven gelir.)

Küle baksa begler sanga öz **közün** / Sewinme angar sen küwenme **özün** (4090) (Sana beyler güler yüz gösterirler ve *teveccüh ile* bakarlarsa, sen buna sevinme ve ona (*kendisine*) güvenme.)

‘özün’ün mısra içinde geçtiği diğer örnekte Arat ‘özün’ü anlamlandırmamıştır. Ancak YHH’nin sözcüğü yerinde kullandığı görülür.

raiyyet hakı bar seningde kör üç / bu haknı ötegil **özün** kılma küç (5574) (Tebaanın senin üzerinde üç hakkı vardır; (*kendin*) bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme.)

Sözcüğün geçtiği *közün* / *uzun* / *adrılup* / *özün* mani tarzındaki aşağıdaki diğer dörtlükte ‘özün’ Arat tarafından anlamlandırılmasa da YHH, ahengi düşünmekle birlikte sözcüğü yerinde kullanmıştır.

kamug gayib özler körüşse **közün** / sakınç boldı kısğa sewinçi **uzun** (3300) / ne körklüg bolur kör kişi *adrılup* / selamet kawuşsa iki öz **özün** (3301) (Birbirini kaybedip, tekrar buluşan şahısların kederleri kısa, sevinçleri uzun sürer. Ayrılıktan sonra iki şahısın (*birbirleriyle kavuşması*) tekrar birbirine sağ salim kavuşması ne kadar güzel şeydir.)

KB’de kafiye kullanımı konusunda Arat, sadece ilave parçalardaki (edgülük/ülüg (5766); edgülük/külüg (5785); artadı/mumı (6480) gibi beyitlerdeki kafiye bozukluklarına dikkat çeker. (1987: 1040) Banarlı ise "Cinaslı kafiyelerden başka, Türk şiirinin karakteristik yarım kafiyelerine de Kutadgu Bilig metninde geniş ölçüde rastlanır. İleride eserden seçilmiş metinde görülecek "badı- edi" tutar-yeter, tudı-kodı gibi kelimelerle yapılan bu kafiyelerde Türk halk şiirinin her devredeki kafiye anlayışından çizgiler vardır." diyerek kapsayıcı bir tespitte bulunur. (1987: 233) “Gerçekten Kutadgu Bilig’de gerek klasik edebiyat, gerekse halk edebiyatı anlayışına uygun olarak çok başarılı bir şekilde

kullanılan kafiye sayısı az değildir. Hatta zengin kafiyeli ve redifli kafiye örneklerine de birçok kez şahit oluruz.” (Mahdum 2011: 387)

Yazımızın konusu olan ‘özün’ **ajun / özün 9; özün / ajun 2; yalnguzun / özün 3; uzun / özün 5; özün / uzun 3** sözcükleriyle toplam 22 beyitte yarım kafiye, **közün / özün 3; özün / közü 3; sözün / özün 2; özün / sözün 5** sözcükleriyle toplam 13 beyitte tam kafiye; **özün / tüzün 4, tüzün / özün 4 eksüksüzün / özün 1** sözcükleriyle de toplam 9 beyitte zengin kafiye oluşturmuştur.

Görüldüğü gibi ‘özün’ün daha çok yarım kafiyeli beyitlerinin olması KB’nin Türk halk şiiri ritmini de yakaladığını gösterir.

Sonuç

Kutadgu Bilig 3000’e yakın sözcük çeşidinin Yusuf Has Hâcib tarafından titizlikle seçildiği, her birinin ustaca kullanıldığı muazzam bir eserdir. Çalışma konusu olan ‘özün’ sözcüğünün işlenmesiyle de amaçlanan, eser sahibinin didaktik temelli eserini yazarken ahenk, ritim, uyum, üslup özelliklerini göz ardı etmediğini göstermektedir. Tek bir sözcüğün dahi alelade seçilmediğini belirtmektedir. Şair için klasik şiirin tanımını oluşturan vezin ve kafiyeli söz tanımını eserine yaklaştırmıştır demek yanlış olmasa gerekir.

Arat’ın “Eser şairin intihap etmiş olduğu yarı hikâye ve yarı temsil tarzında arada hareketi hazırlayıcı ve izah edici monologlar ve canlı tasvirlerin süslemiş olduğu sahneleri ile bütün olarak öyle mükemmel bir üslup ve mimari çerçevesi içine yerleştirilmiştir ki bu malzemeye daha başka nasıl bir şekil verilebileceğini düşünmek bile güçtür.” (1987: 1040) sözleri de tezimizi destekler.

Kaynaklar

- ARAT, Reşit Rahmeti, (1987), "Kutadgu Bilig", İslam Ansiklopedisi, C 6, MEB Yayınları, Eskişehir, 1038-1047.
- BANARLI, Nihat Sami, (1987), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB Basımevi, İstanbul.
- DÜZENLİ, Mesut Bayram, BULAK, Şahap (2018), “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi SUTAD, S 43, 145-171.
- HARTMANN, Martin, (1942), "Kutadgu Bilig'in Şekline Dair", (çev. Sabit Paylı), Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I, Viyana nüshası, TDK Yayınları, İstanbul, 124-126.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (1981), Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kutadgu Bilig I (Metin), (1991), TDK Yayınları, Ankara.
- Kutadgu Bilig II (Çeviri), (1998), TTK Yayınları, Ankara.
- Kutadgu Bilig III (Dizin-Sözlük), (1979), TKAE Yayınları, İstanbul.

MAHDUM, Abid Nazar, (2011), “Kutadgu Bilig'de Vezin ve Kafiye Kullanımı Üzerine”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, TDK Yayınları, Ankara, 379-390.

NECMİ, İbrahim, (1942), "Kutadgu Bilig'in Vezni", Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I, Viyana nüshası, TDK Yayınları, İstanbul, 127-129.

TDV İslam Ansiklopedisi, Test yayımı (2016-2024), (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kutadgu-bilig> erişim tarihi: 5 Ekim 2024)